LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Elevtekster og oppgaver tilpasset 5.-7.trinn

1. **Ressursfordeling: Fattig og rik**
2. **Konflikthåndtering: Forbrytelse og straff**
3. **Menneskeverd: Nåde med de fattige**

Undervisningsmaterialet er utviklet av Meinrad Pohl, førsteamanuensis i historie ved Høgskulen på Vestlandet i samarbeid med Bymuseet i Bergen.

Tilbudet er utviklet i forbindelse Landslovsjubileet 2024, og er til fritt bruk for alle.

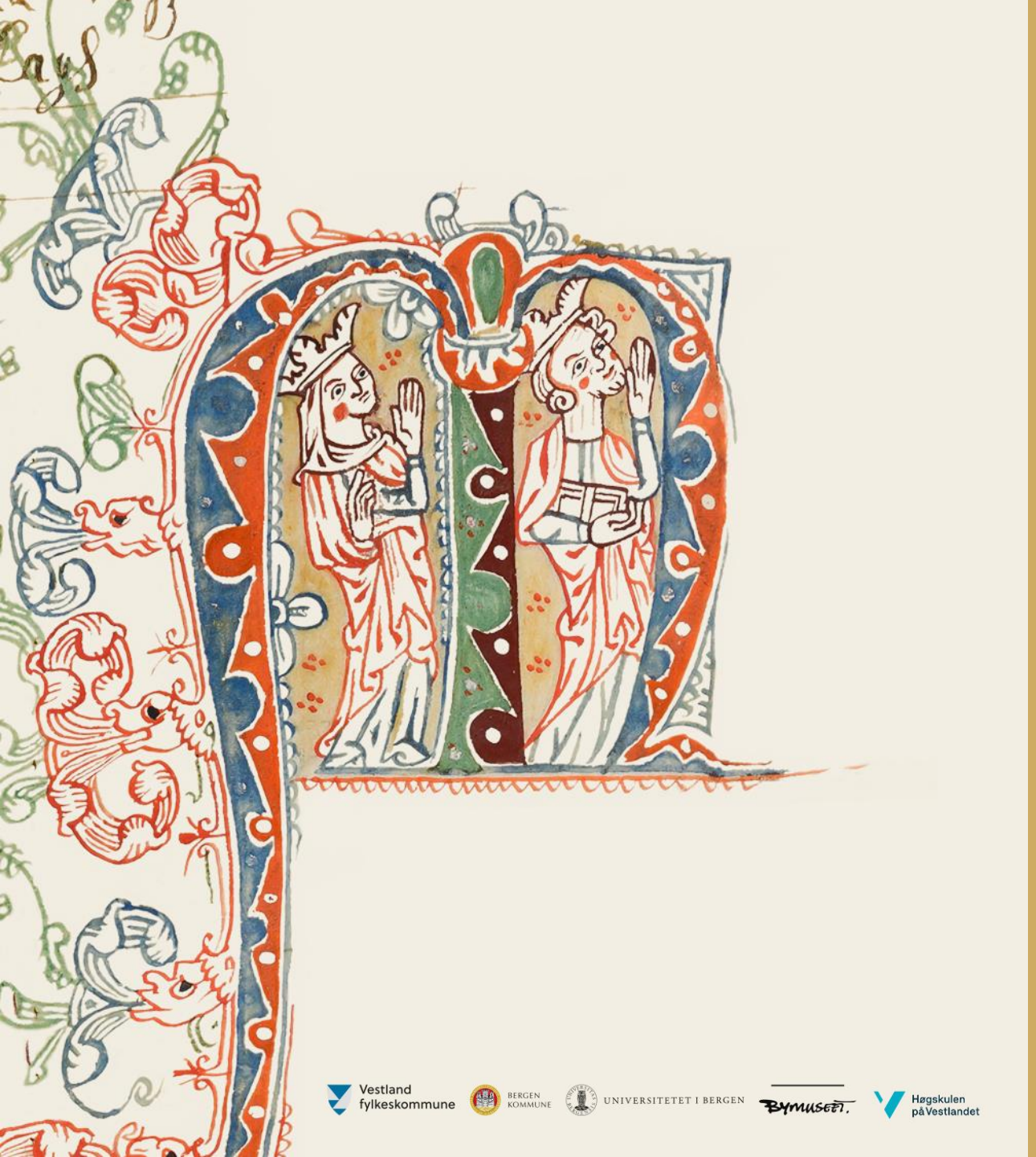

Meinrad Pohl
Høgskulen på Vestlandet

1. Ressursfordeling: fattig og rik

Oppgaver

1. Forestill deg at du lever på 1200-tallet. Du er fattig - som betyr at du ikke har mer enn det du bærer på kroppen - og du sulter. Hvilke muligheter har du?

- På landet?
- I byen?

2. Hvordan viser bildene de fattige? Hva kunne være årsaken til deres fattigdom?

Vestland fylkeskommune · Bergen kommune · Universitetet i Bergen · Bymuseet · Høgskulen på Vestlandet

LANDSLOV JUBILEET 1274 2024

Ressursfordeling: fattig og rik

I middelalderen var det også folk som eide mye og folk som eide lite, akkurat som i dag. Forskjellen var at de rike og fattige hadde det enda mer ulikt. Det var ingen stat som hjalp de fattige, så man måtte klare seg selv med det man hadde. De fleste jobbet med jordbruk og var helt avhengige av det. Å være rik betydde at man eide mye jord, som man kunne leie ut og få inntekter av. Leien var ofte en del av produksjonen.

De som eide mest jord var kongen, kirken og adelen. Noen bønder eide sin egen jord, de var selveiere. De fleste måtte leie, de var leilendinger. Selv de som eide jord, eide ofte bare litt. Man måtte klare seg med det man kunne få fra jorda, som korn fra åkeren, mat til dyra fra engen, eller tre fra skogen til ved og bygging. Sult var vanlig, spesielt hvis avlingen slo feil. De som leide jord, betalte i gjennomsnitt en sjettedel av det de produserte til eieren, dette kalles landskyld. I tillegg måtte alle betale tiende til kirken, det var 10 % av det de produserte.

I byene var det litt annerledes. Folk eide ikke jord, men jobbet med håndverk eller handel. Kjøpmenn, men også håndverkere med eget verksted, kunne være rike, men det var også mange som eide lite eller ingenting. Noen jobbet fast for kjøpmenn og håndverkere og bodde hos dem. Andre var løsarbeidere som tok jobber hvor det var mulig. De som ikke kunne jobbe på grunn av sykdom, måtte ofte tigge, og sult var vanlig også i byene.

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

På 1200-tallet ble det flere folk, men man kunne ikke produsere mer mat. Derfor ble det flere fattige. Dette ble enda verre da slavene, som ble kalt treller, ble satt fri. Rundt 20 % av befolkningen i Norge var treller fra slutten av vikingtiden til de ble frigitt på 1100-tallet. Det var bra at de ble fri, men det betydde også at ingen lenger ga dem mat og klær. De måtte klare seg selv, og mange måtte tigge for å overleve.

På landsbygda hjalp bøndene de fattige og syke etter tur i en ordning kalt "legd". Dette var akkurat nok til å overleve. I byene fantes det hospitaler ved kirkene som tok seg av de fattige og syke.

En ufri blir satt fri. UB Heidelberg / cpg164/0050

selveier: person som selv eier den gård (eiendom) hen bruker

leilending: bonde som leier en jordeiers jord

landskyld: årlig avgift som leilending betaler til jordeier i form av jordbruksvarer eller penger

tiende: avgift, opprinnelig tiendepart, av avling eller inntekt, betalt til kirken

legd: ordning hvor et bestemt antall bønder må tilby mat og husly for vanskeligstilte i noen tid

Fattigdom

I middelalderen levde 90 % av befolkningen på landet og jobbet med jordbruk. Man var avhengig av hva man kunne dyrke selv, og i år med dårlig avling var sult ganske vanlig. I byene levde folk flest av håndverk eller forefallende arbeid. Hvis man ikke kunne jobbe på grunn av sykdom eller skader, truet et liv i sult og fattigdom. Kristendommen hadde et bud om å hjelpe de fattige med mat, klær og husly.

Uansett var de fattige avhengige av å tigge. De få bilder fra middelalderen som viser fattige, viser ofte egentlig de som hjalp de fattige. Når eldre kunst viser personer i veldig ulik størrelse skal størrelsen vise personenes viktighet eller rang.

Barmhjertighet: **det å være barmhjertig; medlidenhet; medynk;**

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Barmhjertighetenes verker som vist på bilder i en spansk bok fra 1300-tallet. Hjelpe de fattige med mat, husly og klær.

The works of Mercy; Breviari d'Amour; Yates Thompson 31, f.110v; Courtesy British Library

Den hellige Martin av Tours skal etter legenden ha delt sin kappe med en tigger.
(c) Universitetsmuseet i Bergen, Svein Skare

Mann, muligens en munk, deler ut penger til tiggere.

MS fr. 2609, f.230r., Bibliotheque Nationale Paris

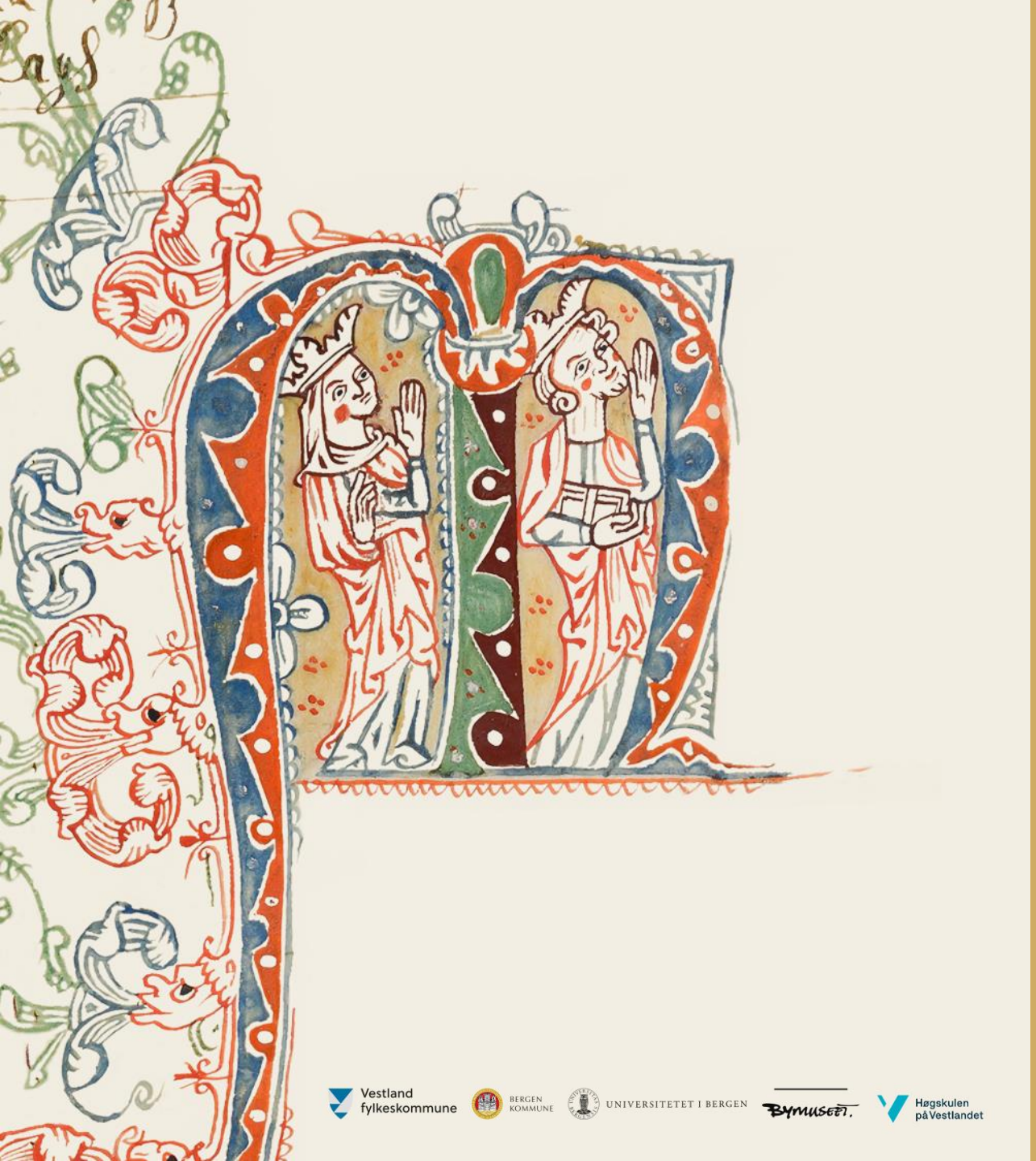

Meinrad Pohl
Høgskulen på Vestlandet

2. Konflikthåndtering - forbrytelse og straff

Oppgaver

1. Hvor stor er forskjellen mellom de forskjellige straffene?

2. Hva kunne være grunnen for at ikke alt tyveri straffes lik?

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Vestland fylkeskommune · Bergen kommune · Universitetet i Bergen · Bymuseet · Høgskulen på Vestlandet

Konflikthåndtering
- forbrytelse og straff

Hvilke konsekvenser har tyveri? Hva gjør man med en tyv? Tyveri vil utløse en konflikt. Man kan si at det forstyrrer balansen i samfunnet. Ingen vil sulte, men ingen vil heller bli frastjålet ting, selv om den som stjeler trenger det. Selv om noen bare stjeler det de trenger, kan dette bety at den som ble frastjålet ting selv kommer i nød.

Hvem straffer?

Tenk deg et samfunn uten lover eller noen som passer på at folk følger lovene. Da måtte hver person selv sørge for å straffe dem som hadde gjort noe galt. Dette ville være hevn. Frykt for hevn kunne avskrekke folk fra å gjøre noe galt. Hevn var også en måte å løse konflikter på, men det kunne også føre til endeløse hevnaksjoner fram og tilbake.

For å unngå at hevn gikk for langt, måtte det lages strenge regler. For eksempel, hvem som hadde lov til å ta hevn og hvordan det skulle gjøres. En løsning var å la fellesskapet bestemme. Fellesskapet var representert av «tinget». Tinget var en samling av alle frie menn i et område, der de bestemte hva som skulle skje med dem som gjorde urett. På denne måten gikk retten til å ta hevn fra offeret til fellesskapet.

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Etter hvert ble disse reglene skrevet ned som lover. Tinget var både domstol og lovgiver. Men loven gjaldt bare der hvor tinget var ansvarlig. For eksempel gjaldt Gulatingsloven bare i området hvor Gulatinget var ansvarlig.

I 1274 kom Magnus Lagabøtes landslov. Det nye var at den gjaldt i hele Norge og at det var kongen som ga loven. Det betydde at hevnretten nå lå hos kongen. Kongen tok ikke all makten fra tinget, men han satte vilkår og grenser for straff med Landsloven. Likevel var loven ikke helt klar, så tinget måtte fortsatt tolke den. Tinget var fremdeles domstol for sitt område og hadde derfor fortsatt noe makt. Nytt var også at kongen lagde en rangordning, der ting med høyere rang kunne overprøve dommer fra lokale ting.

I dag er hevn ikke lenger en sentral del av vårt rettssystem. Å hindre folk i å gjøre noe galt er fortsatt viktig, men straff skal alltid bidra til forbedring. Det er fremdeles staten som forfølger og straffer dem som bryter loven.

hevn:
Handling som tjener til å gjengjelde en krenkelse; gjengjeldelse for påført skade, krenkelse eller lignende. Ofte gjennomført med vold.

Gulating:
Gulatinget var i vikingtiden og middelalderen et felles rettssted (lagting) på Vestlandet. De andre lagtingene var Borgarting, Eidsivating og Frostating. Gulatinget ble opprinnelig holdt i Gulen, hvor Sognefjorden møter Nordsjøen. Tingets oppgave var å avsi dommer og beslutte nye rettsregler.

Gulatingsloven
Gjaldt i de områder hvor Gulatinget fungerte som felles rettssted.

Hvordan straffes?

Straffene for tyveri kunne være ganske harde. Fengselsstraff som i dag fantes ikke. Man fengslet en forbryter bare for å holde dem fast fram til rettssaken for å hindre at de flyktet. Vanlige straffer for tyveri var bøter, pisking, brennemerking, fredløshet og, ved gjentatte ganger, tap av all eiendom eller døden.

I Landsloven er straffen for tyveri gradert etter alvorlighet, avhengig av verdien av det som ble stjålet. Mark, øre og ørtuger er gamle vektenheter for sølv.

Pisking av en tyv. Bokmaleri fra en håndskrift av Landsloven. Mannen med sverdet i bakgrunnen symboliserer kongens og tingets myndighet å avsi dødsstraff.

Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 57 r.

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Straff for tyveri ifølge tyvebolken i Landsloven fra 1274

type tyveri (alvorlighetsgrad)	straff ved første gang	straff ved andre gang	straff ved tredje gang	straff ved flere ganger
på grunn av sult	-	-	-	-
høy fra veikanten til hesten på reise	-	-	-	-
hunder, katter eller ting under 1 øre i verdi (nasking)	bot: 1 øre til eieren 2 øre til kongen	-	-	-
tyveri fra hager	erstatning av dobbel verdi til eieren + 2 øre skadebot	-	-	-
1 øre verdi eller mer	3 mark bot eller pisking	6 mark bot, eller pisking og brenne-merking på kinnet med en nøkkel	pisking og 6 mark bot	død
½ mark verdi eller mer	13 mark og 8 ørtuger bot eller pisking og fredløshet	død	-	-
1 mark verdi eller mer	mister jordeiendom + straff bestemt av ting, men skal beholde livet	mister all eiendom og livet	-	-

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Verdier og priser

Det er ikke mulig å omregne priser fra middelalderen til dagens priser. Det finnes det mange grunner for. Lønninger og priser for fe kan allikevel gi et grovt inntrykk.

En ku kostet ifølge landsloven 2 øre.
Månedslønnen til en tømrer var ifølge byloven 6 øre.

Vekt og penger i middelalderen

Mark er en gammel vektenhet, spesielt brukt til avveining av edelmetaller som sølv. Selv om det ble preget mynter i middelalderen, betalte man med en bestemt avveid vekt av mynter.

En mark sølv i Magnus Lagabøtes tid tilsvarte 214,3 g sølv.
En mark ble da delt opp slik: 1 mark = 8 øre = 24 ørtug = 240 penninger.

De fleste enheter var bare regneenheter. Som oftest ble bare penninger preget som mynt. Ordet penning har overlevd i vårt begrep penger.

brennemerke: å merke noen med et sår med en glødende gjenstand.

fredløs: å stå utenfor beskyttelsen av loven. En fredløs person kunne drepes uten at drapsmannen risikerte straff

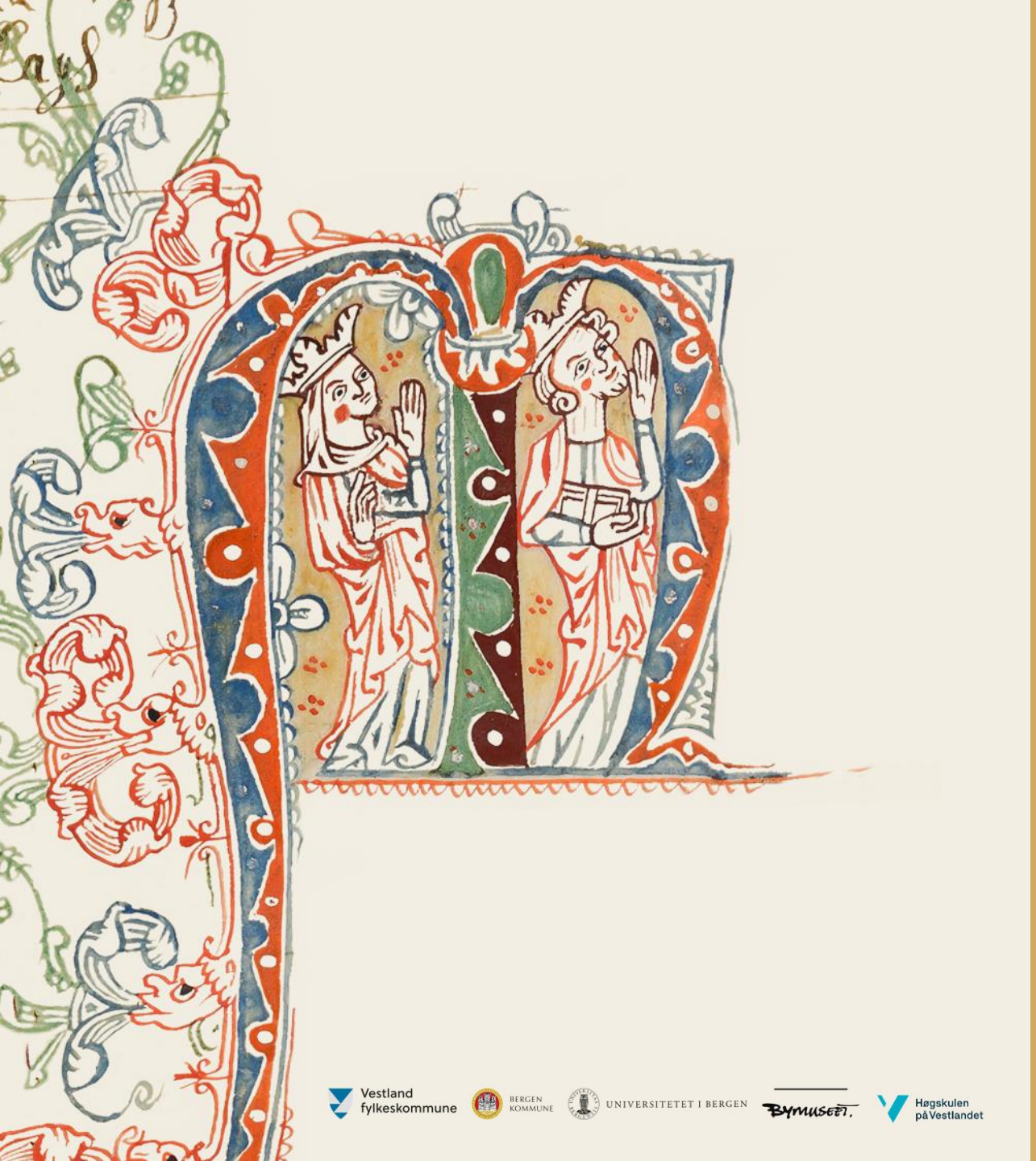

Meinrad Pohl
Høgskulen på Vestlandet

3. Menneskeverd

Oppgaver:

1. Lag en liste med vanskelige ord fra teksten og slå de opp på naob.no.
2. Hvor mye ville det være hvis dine foreldre hadde gitt 5 % av sin årsinntekt til fattige? Beregne med utgangspunkt av medianinntekten for en person per år med 608.000 NOK.
3. Hvordan viste kong Magnus Lagabøte sin omsorg for de syke og fattige?
4. Hvor ble kong Magnus Lagabøte gravlagt og hvorfor?
5. Hvem har i dag oppgaven å ta vare på fattige og de svake i samfunnet? Hvilke ordninger har du hørt om? Finnes det andre personer eller organisasjoner som gjør lignende, selv om de ikke er forpliktet til det?
6. Slå opp tre tiggerordener på snl.no eller et lignende oppslagsverk. Hva er fellestrekk og hva er forskjellene?

Vestland fylkeskommune · Bergen kommune · Universitetet i Bergen · Bymuseet · Høgskulen på Vestlandet

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Menneskeverd

– nåde med de fattige

Ifølge Landsloven skulle de som stjal mat fordi de var sultne, ikke bli straffet. For en lov var dette nytt og veldig spesielt. Før i tiden, som i Gulatingsloven, fikk man harde straffer for å stjele mat. Det var også ukjent i Europa ellers at tyveri på grunn av nød ikke ble straffet. Dette gir oss innsikt i hvordan kongen tenkte og hva som var viktig for ham da han laget loven. Det viser at kongen brydde seg om de fattige, noe som var uvanlig. Vanligvis var det kirken som skulle hjelpe de fattige.

Har dette noe med kong Magnus' skolegang å gjøre?

Vi vet at kong Magnus ble utdannet av fransiskanermunker da han var ung. Kanskje gikk han på skole i fransiskanerklosteret i Bergen, som i dag er domkirken i Bergen, men det vet vi ikke helt sikkert. Vi vet imidlertid at han ble begravet i fransiskanerkirken, noe som er uvanlig for en konge. Dette viser at han følte en sterk tilknytning til fransiskanerne.

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Hvorfor er dette viktig?

At alle barn går på skolen og lærer å lese, skrive og regne er normalt i dag. I middelalderen var det bare noen få som lærte dette, for det meste prester, men også adelige. Alle andre lærte det de trengte fra foreldrene sine eller der de vokste opp: på gården på landet, eller kanskje hos en håndverker i byen. Kongssønner fikk også utdanning fordi de måtte kunne lese og skrive for å styre landet.

Kongssønner ble ofte undervist av munker, fordi munker ofte var godt utdannet. Det var vanligvis dominikanermunker som underviste dem, fordi dominikanerne fokuserte mye på god utdanning. Men kong Magnus ble undervist av fransiskanermunker, og dette var uvanlig. Fransiskanerne var mer opptatt av å hjelpe de syke og fattige. De pleide de uhelbredelig syke i hospitaler og ga mat til de som ikke kunne forsørge seg selv.

Dette må ha påvirket kong Magnus mye, slik at han også brydde seg om de fattige og syke. Vi vet at han opprettet fem av de syv hospitalene vi kjenner fra middelalderen i Norge. I Bergen opprettet han Allehelgens-hospitalet og flyttet Katharina-hospitalet til et nytt bygg. Hospitalene var ikke som sykehus i dag; de var ikke for behandling, men for pleie av de dødssyke. Da han skrev sitt testamente, bestemte han at en stor sum penger, omtrent 5 % av kongedømmets inntekter for et år, skulle gå til de fattige.

At kong Magnus brydde seg om de fattige, ser man også i Landsloven. Her står det at de som stjal mat for å ikke dø av sult, ikke skulle straffes. Dette betydde egentlig at folk skulle gi mat til de som trengte det. Hvis noen tigget om mat og kunne jobbe, skulle man gi dem arbeid og mat som betaling. Hvis noen ikke kunne jobbe, skulle man gi dem mat uansett. Hvis man nektet, kunne de stjele maten uten å bli straffet. Man kunne selvfølgelig heller ikke bestemme hva de stjal.

Tiggerordener

Det fantes ulike ordener i middelalderen. En orden er en kristen sammenslutning av kvinner, kalt nonner, eller menn, kalt munker, som har valgt å leve et religiøst liv i fellesskap, adskilt fra samfunnet ellers. Livet var preget av bønn og arbeid. Disse fellesskapene holdt til i klostre som lå langt utenfor byene. På 1200-tallet ble det grunnlagt nye ordener, de såkalte tiggerordener, som satte frivillig fattigdom og omsorg for andre mennesker veldig høyt. Disse valgte byene som steder for sine klostre.

Blant disse ordenene var fransiskanerordenen, på grunn av ordensdrakten gjerne kalt gråbrødre, spesielt opptatt av å hjelpe de fattige og syke. Fransiskanerordenen ble grunnlagt av Frans av Assisi, derav navnet. Frans var sønn av en rik italiensk kjøpmann som valgte et liv i frivillig fattigdom. Hans omsorg for de fattige inspirerte mange andre og førte til grunnleggelsen av ordenen.

Bildet viser fransiskanermunker i en prosesjon i sine typiske gråe drakter.
MS lat. 1176 fol 132 r. Bibliotheque Nationale Francaise, Paris

Sykdom og medisin

I middelalderen fantes ikke et helsevesen slik vi har i dag. Skader som sår og brudd ble behandlet av bartskjærere, det vil si barberere, forløperne av dagens frisører. Sykdommer ble behandlet med medisin basert på erfaringer, ikke vitenskap. Sammenhengen mellom bakterier, virus og sykdom var ukjent. Den gjennomsnittlige forventede levealderen var bare rundt 30 år, ikke fordi alle døde tidlig, men fordi mange barn døde av sykdom. Selv sykdommer som er enkle å behandle i dag, kunne være dødelige da.

Et hospital i middelalderen var ikke som et sykehus i dag. Det var et sted hvor man tok vare på de dødssyke og prøvde å lindre lidelsene deres. Kristendommen oppfordret også til å pleie de syke, så hospitaler var ofte tilknyttet kirker eller drevet av klostre.

På samme måte som å hjelpe de fattige, hadde kristendommen også et bud om å pleie de syke. Derfor var hospitaler ofte tilknyttet kirker eller drevet av klostre.

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Barmhjertighetenes verker som vist på bilder i en spansk bok fra 1300-tallet. Her pleie de syke.

The works of Mercy; Breviari d'Amour; Yates Thompson 31, f.110v; Courtesy British Library

Barmhjertighet:

det å være barmhjertig; medlidenhet; medynk;